

आयुष्यातील
वादळांसाठी

माझ्या छात्र जीवनातले संस्मरणीय प्रसंग

माध्यमिक शाळेत असतानाची हकीगत. मी वर्गाचा 'प्रिफेक्ट' होतो. शिक्षक येईपर्यंत वर्गात शांतता आणि शिस्त टिकवण्याची जबाबदारी माझी. सुदैवाने वर्गातली मुले फार हूडपणा करीत नसत, म्हणून माझे काम सोपे होते.

एकदा दिवसातल्या शेवटच्या तासाची सुरुवात झाली. तास 'ड्रिल' चा होता. ड्रिलमास्तर आम्हाला शाळेच्या मैदानावर घेऊन जाऊन कवायती करून घ्यायचे. पण त्या दिवशी पाच मिनिटे झाली तरी ते आले नाहीत. मी एका मुलाला पिटाळले- 'जा शिपायाला

डॉ. जयंत नारळीकर

विद्यार्थी जीवनात असे अनेक प्रसंग येतात ज्यातून आपण बरेच काही शिकतो, ... पाठ्यपुस्तकांपलीकडले पण जीवनापयोगी ! तो प्रसंग अनुभवताना त्याचे मोल आपल्याला कळत नाही. परंतु मोठेपणी, मागे वळून पाहताना त्या प्रसंगांनी आपल्याला काय दिले याची जाणीव होते. डॉ. जयंत नारळीकरांनी आपल्या छात्र जीवनातील असेच काही संस्मरणीय अनुभव येथे सांगितले आहेत. प्रसंग साधे असले तरी, त्या त्या बयांत ते कंसोटीचेच क्षण असतात.

विचारून ये मास्तर कुठे आहेत ? तो गेला आणि लवकरच उड्या मारीत आला.. आज ड्रिलमास्तर आलेच नाहीत.'

मग आता काय करायचे? मुले म्हणू लागली ड्रिल फक्त ड्रिलमास्तरच घेतात. ते नाहीत तर थांबण्यात काय अर्थ आहे? चला जाऊया घरी. नाही तरी शाळा सुटायला अर्धा तास होता तो सत्कारणी (म्हणजे क्रिकेट वा फुटबॉल खेळायला) लावता येईल.

सर्वांनी माझ्याकडे पाहिले. मीही विचार केला की, वर्गात नुसते बसून राहण्यापेक्षा जावे घरी. मी वर्ग सोडला आणि सर्व मुले शाळा लवकर सुटल्याचा आनंद चाखीत घरी पळाली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी शाळेत गेल्यावर मला मुख्याध्यापकांनी बोलावले. "तू काल वर्ग लवकर सोडलास.. का?" त्यांनी विचारले. मी कारण सविस्तर सांगितले.

"पण जर ड्रिलचा तास होणार नसला तर शाळा सुटते, असे तू का गृहीत

ध्यानीमनी नसताना एक वादळ सामोरे आले । लाटेवरती आरूढ होता, प्रकाशाचे भान आले ।

एकविसाव्या शतकात जीवनामध्ये धर्माची जोड आवश्यक आहे - डॉ. रसिक शेटिया, कोमल नर्सिंग होम, येरवडा, पुणे.

धरलेस? दुसरे मास्तर येऊन वेगळ्या विषयांचा तास घेऊ शकतात. वास्तविक मीच काल तास घ्यायला आलो आणि पाहिले तर वर्ग रिकामा. शिपाई म्हणाला तू वर्ग सोडलास म्हणे.”

“खरे आहे सर! चूक झाली. मी वर्गशिक्षक नाही तर तुमची परवानगी घ्यायला हवी होती.” मी म्हटले, “आम्ही सर्वच चुकलो.”

“हे पाहा ! इतर मुलांचा दोष तेवढा नाही. जितका तुझा आहे. प्रिफेक्टचे काम अधिकाराचे तितकेच जबाबदारीचे असते. जितका अधिकार जास्त तितकीच जबाबदारी पण वाढते.”

मुख्याध्यापकांनी सौम्य सुरात समज दिली आणि मला वर्गात परत पाठवले.

मधल्या सुट्टीत इतर वर्गमित्रांनी विचारले... “मुख्याध्यापकांनी काय शिक्षा दिली ?”

“शिक्षा नाही...पण त्यांनी माझ्या शिक्षणात भर टाकली,प्रिफेक्टपदाच्या जबाबदाऱ्यांची जाणीव करून दिली”मी उत्तरलो.

दुसरा प्रसंग केंब्रिज विद्यापीठात ट्रायपॉस परीक्षेचा विद्यार्थी असतानाचा. विद्यापीठातले माझे दुसरे वर्ष. वर्षाअखेर परीक्षेत पहिला वर्ग मिळाला तर रँगलरची उपाधी लाभेल. त्यासाठी जोरात तयारी चालू होती. फेब्रुवारीचा महिना होता आणि परीक्षा जूनमध्ये.

पण हा हन्त हन्त! रस्ता क्रॉस करताना एका स्कूटरचा धक्का लागून माझ्या पायाचे हाड मोडले. सुदैवाने उपचार व्यवस्थित आणि तज्ज्ञांकडून झाले. हाड जोडायला आत स्टील प्लेट आणि स्कू घालण्यासाठी शस्त्रक्रिया झाली आणि संपूर्ण(डावा) पाय एका प्लास्टर मध्ये अडकला. शेवटचे तीन इंच (बोटांच्या बाजूचे) मोकळे होते. तीन

आठवडे हॉस्पिटलमध्ये घालवून कुबड्या घेऊन मी हळू हळू फिरू लागलो. प्लास्टर जुलैपूर्वी निघणार नव्हते.

अर्थात लेंट टर्मचे सर्व वर्ग चुकले. पण सहाध्यायांच्या नोटस् मिळवून,पाठ्य-पुस्तकांच्या मदतीने मी तयारी केली. परीक्षेपूर्वीची ईस्टर टर्म चुकवायची नाही हे मात्र ठरवले. त्यासाठी सकाळी उठून तयार होऊन बस पकडायची आणि दुपारी जेवणांतर परत घरी. मी राहात होतो त्या लॉजिंग हाऊसची लॅण्डलेडी सर्वतोपरी मदत करे. प्लास्टरवर बूट घालणे शक्य नव्हते. पण थंड हवेत बोट्टे उघडी ठेवणेही शक्य नव्हते, एक मोजा कापून तो बोटांवर चढवावा लागे. ते काम मला करता येत नव्हते, कारण बोटांपर्यंत हात पोचत नसे ! लॅण्डलेडी मोजा चढवून देई.

कुबड्या घेऊन बसमध्ये चढण्याचे दिव्य करून झाले की इतर बसप्रवासी आपण होऊन बसायला जागा करून देत. कधी कधी बोटांवरचा मोजा गळून पडे तो चढवून देत. गणिताचे वर्ग भरत त्या इमारतीत लिफ्ट होती म्हणून जिना चढण्याचा त्रास नसे. परंतु काही इमारतीत मात्र जिने चढायचाही सराव करावा लागे. परंतु परीक्षेसाठी जिद्दीने तयारी चालू ठेवली.

कॉलेजमधल्या ट्यूटरनी विचारले “ही महत्त्वाची परीक्षा तुला यंदा न देता पुढल्या वर्षी द्यायची आहे का? विद्यापीठात तशी सोय आहे.” मी मात्र पुढल्या वर्षी त्या पुढची परीक्षा द्यायची योजना करीत असल्याने मला हे वर्ष बुडवायचे नव्हते. मी त्यांना तसे सांगितले. जर त्यांना मराठी समजत असते तर पुस्ती जोडली असती “मी परीक्षेला एका पायावर तयार आहे.”

परीक्षेच्या वेळी प्लास्टर निघाले नव्हते, पण आता त्याची सवय झाल्याने पेपर लिहिताना काही त्रास झाला नाही.

केंब्रिजमधील परीक्षांचे निकाल

झटपट लागतात. गणिताच्या ह्या परीक्षेचा खास महिमा म्हणून तिचे निकाल, सिनेट हाऊसमधल्या गॅलरीतून वाचले जातात... एका नंतर एक नावे अकार विल्हे नाव, कॉलेज त्या त्या क्लासच्या यादीत सांगतात. रँगलर्सच्या यादीत नाव आले. “नार्लिकर जे.व्ही. फिट्झ विलियम” तेव्हा हायसे वाटले. जिद्द आणि मेहनत फळाला आली. ह्या अनुभवातूनही बरेच काही शिकायला मिळाले.

तिसरा आणि ह्या मालिकेतला शेवटचा अनुभव केंब्रिजमध्ये डॉक्टरेटसाठी अभ्यास करतानाचा.

माझे मार्गदर्शक म्हणजे, प्रख्यात शास्त्रज्ञ फ्रेड हॉएल, विश्वरचनाशास्त्रात स्थिरस्थिती विश्वाचा खळबळजनक सिद्धांत मांडणारे. मी त्यांच्याकडे १९६० साली संशोधक विद्यार्थी म्हणून गेलो. तेव्हा त्यांनी मला संशोधनाकरता अनेक प्रश्न सुचवले. पण त्यात स्थिरस्थिती विश्वाच्या सिद्धांतावरील प्रश्नांचा समावेश नव्हता. मी खट्टू होऊन विचारले “हा सिद्धांत का वगळलात?”

“कारण ह्यात पुष्कळ वाद आहेत. माझ्या मते संशोधन क्षेत्रात नव्याने शिरणाऱ्या विद्यार्थ्यांला वादापासून दूर ठेवावे.”हॉएल उत्तरले. अननुभवी फलंदाजाला बाउंसर टाकणाऱ्या हुतगोलंदाजापासून दूर ठेवण्याचा प्रयत्न कप्तान करतोच ना?

पण अवघ्या आठ महिन्यात चित्र पालटले ! जानेवारी १९६१ मध्ये केंब्रिजचे रेडिओ खगोल निरीक्षक प्रा. मार्टिन राइल यांनी दावा केला की त्यांच्या नव्या निरीक्षणातून स्थिरस्थितीच्या विश्वाची कल्पना चुकीची ठरते. लवकरच ते आपला प्रबंध रॉयल अॅस्ट्रॉनॉमिकल सोसायटीपुढे सादर करणार होते.

साहजिकच वैज्ञानिक जगतात खळबळ उडाली आणि बहुतेकांना

बालपणीच्या दिवसांची आठवणींची वलये उठतात । तुमच्याकडे येताना, सारे रंग तुमच्या बालरूपात बुडून जातात ।

प्रयोजक - परांजपे पोल्ट्री फार्म, दुर्गामाता मंदिरामागे, सांगली.

उत्सुकता होती की हॉएल आपल्या सिद्धांताचा बचाव कसा करतील. अर्थातच हॉएलनाही राईलच्या आव्हानाची दखल घेणे आवश्यक वाटले. पण त्यासाठी पुरेशी गणिती तयारी आवश्यक होती आणि ते गणित मांडताना त्यांनी माझी मदत घेतली.

जास्त तपशिलात न शिरता एवढेच सांगतो की, काही दिवसांचाच अवधि असल्याने रात्रीचा दिवस करून आम्ही राईलच्या दाव्याचा जबाब शोधून काढला. रेडिओ निरीक्षणातून स्थिर-स्थिती विश्वाचा सिद्धांत त्याज्य ठरत नव्हता, हे आम्ही दाखवू शकलो. आता हा निष्कर्ष रॉयल अॅस्ट्रॉनॉमिकल सोसायटीच्या सभेत राईल यांच्या भाषणानंतर उत्तर म्हणून मांडणे, हे काम

हॉएल करणार, अशी माझी अपेक्षा होती.

पण इथे हॉएलनी एक धक्का दिला. “मला त्या दिवशी दुसरीकडे व्याख्यान द्यायचे आहे.... तेव्हा तूच राईल यांना उत्तर दे.” मी हे ऐकून हादरून गेलो. “पण मी जेमतेम सात आठ महिन्याचा नवशिका संशोधक. मी कसं हे करू शकेन?” माझ्या त्या शंकेवर ते हसले आणि म्हणाले. “सर्वकाही शक्य आहे फक्त आत्मविश्वास पाहिजे. जर आपले गणित बरोबर आहे तर आपण कुठल्याही आक्षेपावर प्रत्युत्तर देऊ शकतो.” आणि त्यांनी अशा संभाव्य आक्षेपांचा विचार करून मला वादविवादासाठी ‘तयार’ केले.

अखेर ‘तो’ दिवस सुखरूप पार पडला. माझे दहा मिनिटांचेच भाषण - त्यात आणि त्यावर झालेल्या चर्चेत -

आम्हाला जे सांगायचे होते ते निस्संदिग्धपणे मी मांडू शकलो. त्यादिवशी मला जो आत्मविश्वास लाभला तो पुढे सतत उपयोगी पडला.

असे हे तीन प्रसंग ! अधिकाराबरोबर जबाबदारीची जाणीव. जिद्दीने मिळवलेल्या यशाचा आगळावेगळा आनंद आणि वैज्ञानिक वादांसाठी लागणारा आत्मविश्वास. त्या प्रसंगांपासून लाभलेल्या ह्या गोष्टी.

- डॉ. जयंत नारळीकर

‘आयुका’ पुणे विद्यापीठ आवार, गणेशखिंड, पुणे ७